

BOTLIK RICHÁRD

I. FERDINÁND (1526–1564) KIRÁLY LONDONI VÁLTÓJA 1543-BÓL — A BUDAI VÁR ÉS A MAGYAR KIRÁLYSÁG TÖRÖK ALÓLI FELSZABADÍTÁSÁNAK TERVÉRE NYÚJTOTT ANGOL SEGÉLY TÖRTÉNETI HÁTTERÉRŐL

1541 — Buda eleste — a kora újkori Magyar Királyság történelmének meghatározó dátuma, az Oszmán Birodalom tartós magyarországi berendezkedésének kiindulópontja. Ahogyan Nándorfehérvár 1521. évi eleste, vagy az 1526. évi mohácsi csata, úgy Buda elfoglalása is kétségtelenül mérföldkő, viszonyítási alap a közép-európai történelem sodrában. Nándorfehérvár és Mohács kapcsán a legtöbb történettudományi értekezés konklúziója az, hogy a kulcsfontosságú vár elvesztéséből, vagy az ütközetben elszenvedett vereségből még nem feltétlenül következett a Magyar Királyság összeomlása. A közgondolkodás Buda 1541. évi oszmán birtokbavételét az ország három részre szakadásával azonosítja. A történelmi helyzet — a korábbi, Magyarországot ért török csapásokhoz hasonlóan — 1541-ben is árnyaltabb volt, mert I. Szülejmán (1520–1566) szultán ugyan hátrahagyott védőket a budai várban, de komolyabb óvintézkedést nem tett. Mindez magyarázatot ad az 1542. évi keresztény hadjárat kezdeti sikerére, az erősség akadálytalan megközelítésének tényére. I. (Habsburg) Ferdinánd magyar-, cseh- és római király minden lehetséges eszközt megmozgatott a stratégiaileg kiemelkedő Buda várának megszerzéséért Szapolyai János (1526–1540) magyar király 1540-ben bekövetkezett halálát követően. Az 1541. évi erőpróba után Ferdinánd már a következő évben, 1542-ben — az európai hadszínterek léptékben mérve — jelentős létszámú, nagy harctéri tapasztalattal rendelkező katonákból álló koalíciós keresztény sereget szervezett, hogy azonnal visszavívhasssa, felszabadíthassa Budát. A soknemzetiségű keresztény seregbe még a távoli Angliából is érkeztek katonák és magas rangú megfigyelők. A közlemény nem tárgyalja részletesen az 1542. és 1543. évi hadjáratokat, mivel kiváló hadtörténelmi tanulmányok és monográfiák már feldolgozták ezen eseményeket.¹ Az angol szemszögből látott

1 A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával a TÁMOP 4.2.4.A/1-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program — Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg. Kutatásomat A1-MZPD-12-0030 pályázati azonosító szám

történesek, VIII. Henrik (1509–1547) angol király váltójának létezése ezen publikációkat remélhetőleg kiegészíthetik, valamint értékes részletekkel szolgálhatnak a XVI. századi angol-magyar érintkezések történetéből. Milyen tapasztalattal térhettek haza VIII. Henrik király katonái és megfigyelői a Magyar Királyság területéről, milyen jelentéseket írhattak a Velencében, a Német-római Birodalom városaiban tartózkodó angol követek a londoni királyi udvarnak Magyarországgal kapcsolatban, és hogyan sikerült I. Ferdinándnak pénzsegélyt kérnie az angol királytól a török elleni harcra? Ezekre a kérdésekre keresi a választ az alábbi közlemény.

1541 — az elkésett segélykérés

I. (Habsburg) Ferdinánd magyar király 1541. július 1-jén kétségbeesett üzenetet küldött Regensburg városából VIII. Henrik angol királynak.² A francia nyelven írott, egy oldalas levél³ arra figyelmeztette a szigetországi uralkodót, hogy jön a török. Az angol diplomácia rokonszenvének köszönhetően — a bonyolult, és gyakran változó európai szövetségi rendszerek ellenére — 1541-ben látszólag I. Ferdinándra mosolygott a szerencse. Anglia franciabarát politikája (Cognaci Liga 1526-tól), VIII. Henrik botrányos válása V. Károly (1519–1558) német-római császár nagynénjétől, Aragóniai Katalintól, és az angol király egyházalapítása — majd a pápa exkommunikációja — 1526 és 1540 között hátráltatta a Habsburg és Tudor dinasztia higgadt párbeszédét. Anglia 1541-ben megbékélt a Német-római Birodalommal, és a londoni udvar ismét kiemelkedő figyelmet szentelt a Magyar Királyság legfőbb problémájának megoldására, a török kiűzésére. VIII. Henrik és udvara

alatt a Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal támogatta az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával. *Károlyi Árpád*: A német birodalom nagy hadivállalata Magyarországon 1542. I–V. közl. Századok, 14. (1880) 4. sz. 265–299., 357–387., 445–465., 558–589., 621–655. p. *Bánlaky (Breit) József*: A magyar nemzet hadtörténelme. I–XXII. kötet. [1928–1942.] XIII. kötet. Athenaeum. Bp., 1940. 5–535. p.

- 2 National Archives. Public Record Office (= PRO), Kew, Surrey (Egyesült Királyság). State Papers (= SP) 1. 166 f. 80. *Kurucz György*: Érdekek és elítélétek. A brit diplomácia és Magyarország a 18. század végéig. Századok, 129. (1995) 2. sz. 263. p.
- 3 Ferdinánd király, mint „*bon frere, cousin et bel oncle*” a messzi múltba tekintő Habsburg-Tudor családi kapcsolatra, VIII. Henrik első — Aragóniai Katalinnal kötött — házasságára utalt levelében. PRO. SP/1. 166 f. 80. és Letters and Papers, Foreign and Domestic, of the Reign of Henry VIII, 1509–1547. 21 volumes in 33 parts. Vol. 16. Ed. James Gairdner and H. M. Brodie. Longmans H.M.S.O., London 1862-1932. Nr. 952. 466. p. (a továbbiakban L&P)

már 1541 elején tisztában volt azzal a ténnyel, hogy Szülejmán szultán személyesen készülődik seregével Magyarország ellen.⁴ Az angol király Georg ab Heideck személyében követet küldött a birodalmi gyűlésre, hogy a szigetország napi szinten tájékozódhasson a török elleni készülődésről. Heideck Regensburgban találkozott a magyar királlyal. A kihallgatás során I. Ferdinánd kifejtette az angol érdekeket képviselő követnek, hogy nagyon bízunk VIII. Henrik király jóindulatában, és mint jó keresztényt, a hit védelmezőjét (*fidei defensor*), kérte az angol királyt, hogy nyújtson segítséget a Magyar Királyságnak.⁵ Habsburg Mária, a mohácsi csatát követő menekülés során fiatalon elesett II. Lajos (1516–1526) magyar- és cseh király özvegye, Németalföld kormányzójaként szintén kérte az angol királyt, hogy sürgősen segítsen bátyjának, I. Ferdinánd magyar királynak.⁶ Az angol követek azonban sejtették, hogy 1541 nyarán már senki sem állíthatja meg a szultánt a Magyar Királyság területén, ezért már késő pénzt áldozni a veszett ügyre. VIII. Henrik egyik diplomatája, Sir Nicholas Wotton⁷ 1541. július 8-án jelentette Londonnak, hogy a törökök Budát bármelyik pillanatban „felmenthetik” Ferdinánd csapatainak ostromzára alól.⁸ A szigetországban tartózkodó császári követ, Eustace Chapuys⁹ több ízben hiába kérte VIII. Henriket a pénzsegély ügyében.

4 Sir John Wallop (1490 k.-1551) követ (aki 1527-ben, Pozsonyban meglátogatta Habsburg Ferdinánd hűgát, Mária királynét), Calais kormányzója már 1541. január 26-án jelentette az angol királynak, hogy a szultán hajózásban jártas szakembereket küldött a Duna alsó folyására. PRO. SP/1. 164 f. 146. A követ 1526–1527. évi küldetésére ld. *Richárd Botlik*: Henry VIII and the New Hungarian Political Élite in 1526-1527. (The Anglo-Hungarian Relationship After the Battle of Mohács). Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica, Tomus XII., Fasciculus 2. Miskolc, 2007. passim. *Botlik Richárd*: VIII. Henrik és Magyarország. Szilvásvárad, 2010. 5–68., 124., 134., 147–149. p. (a továbbiakban *Botlik*, 2010) *John Duncan Mackie*: The Earlier Tudors 1458–1558. In: The Oxford History of England. The Clarendon Press. Oxford, 1957. 320–321. p. *Alison Weir*: Henry VIII the King and His Court. Ballantine Books. New York, 2001. 276., 284., 458. p.

5 PRO. SP/1. 166 f. 80.

6 L&P. vol. 16. Nr. 836., Nr. 838., Nr. 969. 471–472. p.

7 Sir Wotton (1497 k.-1567. január 26.) kora egyik legjelentősebb angol diplomatája volt, főként Németalföldön, a Francia Királyság és a Német-római Birodalom területén teljesített szolgálatot.

8 PRO. SP/1. 166 f. 110.

9 A torinói egyetemen végzett, savoyai származású diplomata 1529-től 1545-ig képviselte Londonban V. Károly császár érdekeit. Alakját Capucius néven William Shakespeare örökítette meg VIII. Henrik című művében. *Richard Lundell*: The Mask of Dissimulation: Eustace Chapuys and Early Modern Diplomatic Technique: 1536–1545. Ph.D. Thesis. University of Illinois. Chicago, 2001. passim. *Botlik*, 2010. 128–134., 200. p.

Az angol király húzta az időt, és V. Károly követének minduntalan kitérő választ adott a korábban ígért hitellel kapcsolatban.¹⁰

Az angol udvar előrelátása beigazolódott: 1541. augusztus 29-én a török csapatok csellel elfoglalták a budai várat.¹¹ Szeptember 2-án Szülejmán szultán — serege élén — ünnepélyesen bevonult Budára. A Magyar Királyság jövőjét meghatározó történelmi eseményről egy hónap késéssel, október 5-én értesítették a londoni udvart.¹² Georg ab Heideck kilenc nappal később, október 14-én kelt levelében már teljes mérleget készített a keresztény sereg Buda előtt elszenvedett veszteségéről, és informálta VIII. Henriket, hogy három éves periódusra tervezett felszabadító háború kivitelezésébe kezdett a császár és a birodalmi hadvezetés.¹³ A nagyszabású expedícióra már 1541 végén gyűjteni kezdték a pénzt. A Habsburg Monarchia osztrák és cseh tartományainak közös prágai országgyűlésén (1541. december 5-én) a rendek különadót szavaztak meg a török ellen tervezett hadjáratra. A következő év elején, 1542. február 2-án, a speyeri birodalmi gyűlésen a rendek 48 ezer zsoldost nyújtottak Buda visszavételére.¹⁴ A Velencében tartózkodó angol követ, Edmund Harwell¹⁵ 1542. április 22-én tájékoztatta VIII. Henrik királyt, hogy a speyeri gyűlésen megszavazott seregen kívül a magyar részeken 20 ezer könnyűlovast toboroztak, és I. Ferdinánd király Csehországban és Ausztriában 30 ezer lovas gyűjtését tervezi.¹⁶ Harwell szerint a magyar helyzetet bonyolíthatja, hogy az ország korántsem egységes a török elleni fellépés vonatkozásában. Ráadásul I. Zsigmond (1506–1548) lengyel király ígéretet tett leányának, Izabellának, hogy támogatni fogja magyarországi törekvéseit, és ha kell, akár Ferdinánd király ellen is segíti Szapolyai János özvegyét. Izabella királyné és udvartartása 1542 tavaszán Gyulafehérvárra költözött, amely megerősítette Fráter

10 L&P. vol. 16. Nr. 1010. 483. p., Nr. 1020. 486. p., Nr. 1031. 489. p.

11 Az augusztus végi időpont a szultán szerencsét hozó napja volt. Nem véletlen, hogy 29-ére, hétfőre időzítette a trükkös várfoglalást, hiszen vasárnap — az istentiszteletre igyekvők miatt — zsúfolt lehetett az erősség.

12 PRO. SP/1. 167 f. 74.

13 Uo. 167 p. 106. *Kurucz Gy.*: i. m. 263. p.

14 Két hónapos késéssel, április 3-án jelentette William Paget Párizsból VIII. Henriknek, hogy Speyerben 40 ezer gyalogost és 8 ezer lovaszt szavaztak meg Magyarországnak. PRO. SP/1. 169 f. 199.

15 Harwell 1535-től kezdve élete nagy részét Velencében töltötte, mint az angol király követe. *Thomas F. Mayer: Faction and Ideology: Thomas Starkey's Dialogue. Historical Journal*, 28. (1985) 1. sz. 1–25. p. *Botlik*, 2010. 133–147. p.

16 PRO. SP/1. 170 f. 34.

György politikai pozícióját.¹⁷ Ugyanakkor — megfelelő járandóság és garanciák mellett — a gyalui szerződés értelmében János király özvegye hajlandóságot mutatott arra, hogy a keleti országrész átadásáról Ferdinánddal kiegyezzen.¹⁸ „I. Ferdinánd részéről egészen biztosan komoly volt a keleti országrész megszerzésének szándéka, hiszen a váradi béke meghiúsulása után ezzel a megegyezéssel övé lehetett végre az ország egésze, és mivel 1542-ben az egész birodalmat mozgósító hadi vállalkozásra készült az oszmánok ellen, ettől a vállalkozástól remélhette hatalmának a fegyverek erejével történő megszilárdítását.”¹⁹

A Magyar Királyság felszabadítását célzó, 1541–1542 fordulóján tett reményteli lépések forгатókönyvébe azonban újabb, váratlan mozzanatok vegyültek. Egyrészt 1542. május 20-án I. Ferenc (1515–1547) francia király, a török szultán „legkeresztényibb” szövetségese ismét hadat üzent V. Károly császárnak, ami jelentősen hátráltatta a magyarországi hadjárat szervezését. Másrészt Szülejmán szultán a Velencében tartózkodó Janusz bégen keresztül kinyilatkoztatta, hogy megelégedte a rebellis magyarok viselkedését, és ismét személyesen készül hadjáratra I. Ferdinánd ellen.²⁰ A velencei angol követ szerint ez a hír annyira demoralizálta a háborúra készülődő keresztény sereget, hogy a magyar király 1542. június elején bejelentette: személyesen vezeti a Buda felszabadítására indított hadjáratot.²¹ Noha I. Ferdinánd végül mégsem vett részt az expedícióban, a hadsereg irányításával Joachim von Brandenburg választófejedelemet bízta meg, ami eleinte jó döntésnek tűnt. A koalíciós keresztény sereghez csatlakozott két szigetországi megfigyelő, Sir Thomas Seymour és Charles Howard személyében,²² akiket VIII. Henrik azért küldött Magyarországra, hogy a londoni udvar számára

17 *Oborni Teréz*: Tartományból ország: Erdélyi változások a 16. század első felében. In. Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében. Szerkesztette: Zombori István. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. Bp., 2004. 174–178. p.

18 *Oborni Teréz*: A gyalui szerződés. In. A magyar államiság első ezer éve. Szerkesztette: Font Márta és Kajtár István. Pécsi Tudományegyetem. Pécs, 2000. 133–146. p. (a továbbiakban Oborni, 2000)

19 *Oborni*, 2000. 136. p. *Károlyi Á.*: i. m. 265–299. p.

20 Ld. William Paget jelentését. PRO. SP/1. 170 f. 122. és 170 f. 148.

21 Uo. 170 f. 173.

22 Mindkét gentleman rokoni kapcsolatban állt az angol királlyal. Sir Thomas Seymour hűgát, Jane-t 1536-ban vette feleségül VIII. Henrik. Az angol király harmadik felesége egy évvel később gyermekágyi láz következtében meghalt. Sir Seymour admirálisként (*Lord High Admiral*) szolgált királyát. Bátyja intrikája miatt VIII. Henrik halála után felségsértési pert indítottak ellene, és 1549-ben lefejezték. Charles Howard 1540-től szintén VIII. Henrik sógora lett. A király azonban már két év múlva lefejeztette Charles Howard hűgát, Catherine-t. *Alison Weir*: The

felmérjék a közeljövőben tervezett angol hitel minél célzottabb felhasználási lehetőségét. Az angol király és a királyi tanács (*The Council*) tervei szerint 6 ezer gyalogos és 4 ezer lovas negyedévre számított ellátását hitelezte volna a szigetország I. Ferdinánd királynak.²³

1542 — angolok a Buda visszavására készülődő koalíciós seregben

1542. július 1-jén I. Ferdinánd Bécsben kihallgatta VIII. Henrik király követeit, és — Sir Thomas Seymour három nappal később kelt jelentése alapján — a magyar király nagyon szívélyesen fogadta az angol uralkodó leveleit.²⁴ I. Ferdinánd király informálta az angol követet, hogy a hadjárat július 6-án indul Buda felé, de ő maga személyesen nem tarthat a hadsereggel, mert kötelezettségei Nürnbergbe szólítják. Mivel Sir Seymour és társai részt akartak venni a hadjáratban, a magyar király a könnyűlovasság és az osztrák egységek parancsnokára, Hans Ungnad hadnagy gondjaira bízta az angol küldötteket.²⁵ A hadjárat már 1542. július elején elkezdődött — az ilyenkor szokásos előcsatározással. Sir Seymour július 3-án éjjel arra ébredt szállásán, hogy az egyik könnyűlovas hadosztály két szekeret kísérve Buda felől megérkezett Bécsbe, „egy szekér török fejekkel, és egy hasonló szekér foglyokkal volt megtöltve.”²⁶ Az angol követ szerint egy illető — akit megkeletkezésére a bécsi táborban mindenki csak „Barátnak” („*Friar*”)²⁷ nevez — Budán van, és 10 ezer magyar lovaszt gyűjtött, de még nem tudják a németek, hogy a törökhöz csatlakozik-e, vagy a hadjáratban résztvevőkhöz.

Six Wives of Henry VIII. Pimlico. London, 1992. 345–372. p. *Elizabeth Norton*: Jane Seymour, Henry VIII's True Love. Amberley. Chalford, 2009. passim.

23 V. Károly császárnak 1542. július 1-jén, Londonból küldött levél alapján hivatkozott számadatok. PRO. SP/1. 171 f. 71–73. vö. L&P. vol. 17. (1900) Nr. 446., Nr. 447. 266–268. p.

24 PRO. SP/1. 171 f. 94. *Kurucz Gy.*: i. m. 263–264. p.

25 Sir Seymour és titkára, Mr. Belyngham szerint a német egység parancsnoka „*very gently*” velük kapcsolatban, tehát az angol küldötteket inkább civil megfigyelőkként, semmint harcoló alakulatként kezelik. Hans Ungnad (1493–1564) az osztrák reformáció egyik vezéralakjaként a rendíthetetlenül katolikus Ferdinánd király megbízható híve volt. *Bernd Zimmermann*: Landeshauptmann Hans Ungnad von Sonnegg (1493–1564). Ein Beitrag zu seiner Biographie. In: Siedlung, Macht und Wirtschaft. Festschrift Fritz Posch zum 70. Geburtstag. Hrsg. von Gerhard Pferschy. Steiermarkisches Landesarchiv. Graz, 1981. 203–216. p.

26 „*A wagon load of Turk's heads and one, in the same wagon, alive.*” PRO. SP/1. 171 f. 94.

27 Értsd: (Martinuzzi) Fráter György.

A hadsereg 1542. július 7-én Bécsből elindult Buda felé. A sereg mindössze 36 kisebb, duplacsövű tarackot málházott fel, ami Sir Seymour szerint teljességgel alkalmatlan a vár ostromához. Az angol követ érdeklődésére a katonák azt a magyarázatot adták, hogy I. Ferdinánd király nem tudott alkalmasabb tüzérséget összeállítani, mert az ostromfelszerelést a múlt évi hadjáratban Wilhelm von Roggendorf serege elvesztette. Az angol követ (jó) meglátása szerint a hiányos felszereléssel reménytelen vállalkozásnak tűnik a 15 ezer török által védett Buda elfoglalása. Az angol lovag meglepetten tapasztalta, hogy mégsem e hiatus izgatta a hadjáratban résztvevőket: Esztergomnál a landsknechtek kitéztek egy proklamációt, hogy ha a francia nemzetiségű katonák jót akarnak, messze kerüljék el a koalíciós keresztény tábor. Sir Thomas Seymour szerint egyik nemzet fiainak részvétele sem annyira „*gyűlöletes a táborban, mint az ő jelenlétük.*”²⁸ Miközben az angol küldöttség megfigyelőként részt vett a hadjáratban, Londonban V. Károly követe igyekezett VIII. Henriktől kikényszeríteni a Ferdinánd királynak ígért hadisegélyét. A birodalmi követ, Chapuys — a regensburgi angol követek (Gairdner és Knyvett) pontosan egy éve előadott beszédében elhangzott — 1541. évi ígéretére emlékeztette VIII. Henriket: ha más keresztény fejedelmek is teljesíteni fogják kötelezettségeiket a török elleni háború kapcsán, abban az esetben nem az angol király lesz az utolsó uralkodó, aki segítséget nyújt a Magyar Királyságnak. A Londonban tartózkodó birodalmi követ a kihallgatása során mindezt felidézte VIII. Henrik királynak, aki állítólag elmosolyodott, és késlekedésére azt a mentséget hozta fel, hogy 1542-ben a szultán nem személyesen jött Magyarországra.²⁹

Az angol udvar által 1541-re ígért segély visszatartásában döntő szerepet játszhattak az 1542. évi magyarországi hadjárat megfigyelői által Londonba küldött jelentések, melyek világosan érzékeltették a Buda visszafoglalására készülő seregen belüli morális feszültséget. Számos irat bizonyítja a visszafoglaló háború előre jósolt kudarcának létezését. Jó példa erre Sir Seymour 1542. július 16-án, a Rákos mezején felállított keresztény táborból VIII. Henrik angol királynak küldött jelentése.³⁰ Az angol követ személyes tapasztalata szerint a táborban a katonák ógyelegnek, mindenki a másik tehetetlenségére mutogat. Kevés időt fordítanak a harcra. Az angol küldöttség Tarry névre hallgató katonáját harci feladatok

28 PRO. SP/1. 171 f. 180.

29 Calendar of State Papers Spain. I–XIII. Vol. VI./II. Ed. Pascual de Gayangos. Simancas, 1895. Nr. 21. (a továbbiakban Spanish Calendar) vö. L&P. vol. 17. Nr. 478. 278. p.

30 PRO. SP/1. 171 f. 140.

helyett utásznak osztották be a németek, és már öt napja javítja a táborhoz közel fekvő utakat — értetlenkedett Sir Seymour. A landsknechtek I. Ferdinánd királyt és Hans Ungnadot vádolták, amiért nem látták előre a hadjárat következményeit. Mindenki elégedetlenkedett amiatt, hogy a táborban fizetni kellett azért az élelemért, amit a magyarok biztosítanak. A német zsoldosok véleménye szerint ezért — Sir Seymour tolmácsolása alapján — „*a magyarok olyan jó keresztények, mint a törökök.*”³¹

A hadjárat szervezetlensége, fejetlensége rossz hatással volt Eustace Chapuys londoni tárgyalásaira. A birodalmi követet 1542. július 19-én ismét kihallgatta VIII. Henrik. Az angol király ezúttal is hajthatatlannak bizonyult a török ellen ígért segély kérdésében, és egyértelműen elutasította Chapuys érveit. A birodalmi követ Londonból küldött jelentése alapján VIII. Henrik király a kedvezőtlen döntésének okát az alapokat nélkülöző és időszerűtlen hadivállalkozás támogathatatlanságával magyarázta.³² Miért ózdkodott az angol király a török elleni segély folyósításától? VIII. Henrik uralkodása alatt már korábban is előfordult, hogy magyar királyok követei (Balbi Jeromos, Hieronim Łaski, Statileo János, Bábai Péter) folyamodtak segélyért az angol udvarhoz. VIII. Henrik a legtöbb esetben udvariasan elutasította a kérelmezőket, mert jól ismerte a magyar politikai mentalitást, és a saját zsebük megtöltésén fáradozó magyar főméltóságokat. A Magyarországról érkező egyre elszomorítóbb hírek miatt az angol király 1526-ban mégis úgy határozott, hogy támogatni fogja II. Lajos király harcát a török ellen.³³ VIII. Henrik 1526. április 16-án Richmondból írta VII. Kelemen pápának, hogy a közelgő veszedelemre való tekintettel — „a keresztény hit védelmezőjeként” — egy nagyobb összegről szóló váltót szeretne küldeni a magyar királynak.³⁴ A pápa üdvözölte az angol király döntését, és válaszlevelében megírta VIII. Henriknek, hogy 50 ezer dukát nagy segítség lenne II. Lajosnak.³⁵ 1526 augusztusában az angol királyi tanács a remélt összeg feléről, 25 ezer dukátról kiállított váltóval útnak indította Magyarország felé Sir John Wallop-ot, de a követ már nem kézbesíthette a pénzsegélyt, mert időközben lezajlott a mohácsi csata. Az angol udvar 1541-

31 „...*Hungarians as good Christian as the Turks.*” Uo. f. 140.

32 Spanish Calendar VI. II. Nr. 30. vö. L&P. vol. 17. Nr. 513. 295. p.

33 *Botlik*, 2010. 20., 34. p.

34 British Library (= B.L), London. Additional Manuscripts. 15, 387 f. 176.

35 B.L. Cotton Manuscripts (=Cotton MSS.) Vitellius B. VIII. 28. A Rómában tartózkodó angol követ, Girolamo Ghinucci (1480–1541) worcesteri püspök is megerősítette Londonnak, hogy 50–60 ezer dukátról szóló váltó elég lenne II. Lajosnak. Vö. Vitellius B. VIII. 29., 40. és PRO. SP1/38 p. 53., p. 56. *Botlik*, 2010. 21–29. p.

ben szakított franciabarát (egyúttal Habsburg-ellenes) politikájával, de a magyar elitben továbbra sem bízott, és ez alól a spanyol földön nevelkedett I. Ferdinánd személye sem jelentett kivételt. Másrészt azt sem lehet figyelmen kívül hagyni az angol támogatás elmaradásával kapcsolatban, hogy éppen a magyarországi hadieseményekkel egy időben zajlott a skót háború, ami mindig nagy kihívást jelentett Anglia számára.³⁶ A skót háború ellenére Sir Seymour, Charles Howard és az angol katonák 1542-ben Ferdinánd király katonai táborában maradtak, ahonnan rendszeresen küldték jelentéseiket a szigetországba. A velencei angol követ, Harwell szerint a Signoria azt nehezményezte, hogy I. Ferdinánd nem személyesen vezette a nagyívű hadivállalkozást, és saját zsoldosai közül is sokan vádolták a magyar királyt, hogy nürnbergi útjával csak ürügyet és kibúvót keresett a maga számára.³⁷ Noha a birodalmi gyűlésen valóban kisebb számban jelentek meg a rendek, de a magyar király elleni zúgolódás igaztalan vád volt, hiszen szeptember 10-én, Nürnbergben I. Ferdinándnak további 20 ezer aranyat sikerült gyűjtenie a budai hadivállalkozás zsoldjára.³⁸

Az angol udvar megrendelésére, alapos elemzés alapján felvázolt forgatókönyv 1542. október 8-án bekövetkezett. A Buda visszafoglalásának céljából szervezett hadjárat már a pesti gyenge városfal ellen indított többszöri támadási kísérleténél kudarcba fulladt.³⁹ Mivel a legtöbben a hadvezetést és a királyt vádolták a hadjárat szerencsétlen kimenetele miatt, I. Ferdinánd a hadsereg leggyengébb egységeire, a magyarokra hárította a felelősséget. Világosan tükröződött mindez a velencei angol követ leveleiből is. Harwell 1542. október 31-én jelentette VIII. Henrik királynak, hogy I. Ferdinánd a törökkel való összejátszás vádjával október 10-én letartóztatta Perényi Péter országos főkapitányt.⁴⁰ A hazatérő itáliai

36 Botlik, 2010. 148–150. p.

37 PRO. SP/1. 172 f. 1.

38 Uo. 173 f. 8.

39 „Alig van esemény hazánk történetében — írta Károlyi Árpád —, melyre jobban illenék az a draszticus példabeszéd, hogy a vajudó hegy egeret szült, mint az a nagy hadi expedíció, a melyet a német birodalom Magyarországon 1542-ben a török ellen intézett.” *Károlyi Á.*: i. m. 265. p. „A II. Joachim brandenburgi őrgrof főhadparancsnok vezette hadak a gyorsan beköszöntő hideg és egy pusztító járvány miatt még Pest városát sem tudták visszafoglalni.” *Pálffy Géza*: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. História Könyvtár Monográfiák 27. MTA Történettudományi Intézete. Bp., 2010. 67. p. *Oborni*, 2000. 143–145. p. A hadjárat angol értékeléséről ld. *Kurucz Gy.*: i. m. 263. p.

40 Harwell nyilván hallomásból értesült a hírről, és a hallottak alapján, sajátosan jegyezte le Perényi Péter nevét: (igy!) „*Perinpeter*”. PRO. SP/1. 174 f. 30. Perényi Péter letartóztatását Fráter György kezdeményezte. *Bunyitai Vince-Karácsonyi János-Rapaics Raymund*: Egyháztörté-

zsoldosok beszámolóí — és a Harwell levelében előadottak — alapján Perényi Pétert azért vádolták a német katonák, mert a főkapitány elrejtette a hadsereg elől az élelmet, és állítólag azt tervezte, hogy I. Ferdinánd halála esetén a török szultán engedélyével magyar királlyá koronáztatja magát. Az angol követ később arról is értesült, hogy a sikertelen hadivállalkozás 3 millió rajnai guldenbe került a birodalomnak, és a sereg lényegében dolgavégezetlenül feloszlott.⁴¹ November 29-én Speyerből jelentette Christopher Mont,⁴² hogy nehéz eldönteni a külső szemlélőnek, vajon tényleg a hadvezetés, vagy a katonák hibája okozta-e a hadjárat kudarcát?⁴³ VIII. Henrik fizetett követe szerint a Német-római Birodalomban akkora felháborodás övezi a hadjáratot, hogy nehéz lesz a jövőben török elleni expedíciót szervezni. Mindezek ellenére az angol király parancsára Sir Seymour Nürnbergbe ment, hogy a birodalmi gyűlés helyszínén részletes költségvetést készítsen a londoni udvar számára 5 ezer birodalmi katona egy évre szóló ellátásáról, kiadásáról. VIII. Henrik úgy vélte, hogy a hadisegély célszerű felhasználását Angliából csak akkor követhetik nyomon, ha a váltót nem adják ki a kezükből, és angol parancsnokok fogadják zsoldba a magyarországi hadjáratra vonuló katonákat.⁴⁴

A Perényi Péter ellen indított koncepció per belpolitikai vihart gerjesztett Magyarországon. I. Ferdinánd király helytartója, Thurzó Elek, részben a Perényi ellen irányuló támadás, részben a személyével szemben érzett (állandósu-

nelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. I–IV. kötet. IV. kötet. Szent István Társulat. Bp., 1906. 96–114. p. (A továbbiakban ETE) Minderről újabban *Puskár Anett*: Szapolyai János és Perényi Péter. In: Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről: a Szapolyaiak a magyar történelemben című, 2002. november 22-i és az Erdély története a 15–17. században című, 2001. november 30-i Miskolcon rendezett konferenciák előadásai. Szerkesztette: Besenyei József. *Studia Miskolcinsula* 5. Miskolc, 2004. 309–310. p.

41 PRO. SP/1. 174 f. 128.

42 Montaborius (1496 v. 1497–1572) néven is ismert, angol érdekeket képviselő birodalmi nemes. *Botlik*, 2010. 128., 208. p.

43 PRO. SP/1. 174 f. 141.

44 Sir Seymour számításai szerint egy évre 2.950 márka kellene a sereg szállására és 50.726 márka a zsoldjára, amihez hozzászámított még két hónap ráadást (amolyan bónuszt a hazatérésre) 11.948 márkával, ami összesen 62.670 márka kiadást jelentett. Mindezt még szigetországi fizetőeszközre is átváltotta, ami 41.780 aranyra rúgott. Vélhetően ebből az alapos számadásból származhatott a későbbi hadisegély 40 ezer dukátos összege. PRO. SP/1. 174. f. 199. Bécsben, Sir Seymour számításaitól függetlenül, 1542-ben készült egy részletes kimutatás arról, hogy a Duna mentén fekvő magyarországi várakat és városokat 50 ezer főnyi katonassággal lehetne hatékonyan védeni. *Pálffy G.*: i. m. 67–68., 137., 160. p. A jelentős kiadással járó védelmi terv végrehajtásának szempontjából nagy segítség lehetett VIII. Henrik király 40 ezer dukátos váltója.

ló) bizalmatlanság miatt, 1542. november 12-én lemondott hivataláról.⁴⁵ Bécsben, december 15-én I. Ferdinánd király számos magyar főúr jelenlétében tárgyalta Perényi ügyét. Az egykori főkapitányt a törvényszék harminckét vádpont alapján bűnösnek találta, és letöltendő börtönbüntetéssel sújtotta.⁴⁶ A magyar király december 30-án elfogadta Thurzó Elek leköszönését, és Várday Pál esztergomi érseket nevezte ki helytartónak, hogy a lehető leggyorsabban konszolidálja az országot.⁴⁷ I. Ferdinánd igyekezete ellenére azonban csak két-három főúr tisztelte meg a pozsonyi országgyűlést. Bár kevesen jelentek meg a diétán, a főurak ígéretet tettek arra, hogy ha a magyar király nyárra hadsereget gyűjt, és személyesen Pestre megy, ők 30 ezer katonával csatlakoznak hozzá. A Nürnbergben tartózkodó Sir Seymour 1543. január 5-én kelt levelében arról tudósította VIII. Henrik királyt, hogy a pozsonyi gyűlésen részt vett főurak egyetlen feltételt szabtak I. Ferdinánd királynak a tervezett magyarországi hadjáratral kapcsolatban: maguk részéről biztosítják a 30 ezer katonát, de olaszokon, spanyolokon és német lovasokon kívül „nem lehetnek landsknechtek a mondott seregben.”⁴⁸ A pozsonyi országgyűléshez hasonlóan a nürnbergi birodalmi gyűlésen is felszínre törtek az indulatok: a szónokok a magyarokat árulóknak titulálták, és I. Ferdinánd király hanyagságát, valamint Joachim von Brandenburg tehetetlenségét vették górcső alá.⁴⁹ Kiderült, hogy a rossz időjárás és a dunántúli pestisjárvány több áldozatot szedett a hadseregben, mint a tényleges harci tevékenység.⁵⁰ A fővezér vaskos terjedelmű katonai beszámolót küldött a birodalmi gyűlésnek, melyben részletesen kifejtette álláspontját a hadjáratral kapcsolatban. Joachim von Brandenburg szerint az előzetesen reméltnél kisebb volt a sereg létszáma, és a zsold kifizetése is akadózott. A birodalmi gyűlésekről Londonnak jelentő Christopher Mont meglátása szerint a magyarok nem fognak megbékélni a németekkel, mert Ferdinánd királyt is gyűlölik, és nem bíznak benne.⁵¹

45 Erdélyi Gabriella: Vita a helytartóságról. (Néhány szempont I. Ferdinánd és a magyar politikai elit kapcsolatának vizsgálatához.) Századok, 134. (2000) 2. sz. 365–366. p.

46 ETE IV. 103–104. p. Puskár A.: i. m. 310. p.

47 PRO. SP/1. 175 f. 86.

48 „...there should be no lanceknights in the same army” („Lance knight”, „lanceknight” az angol iratokban a német gyalogos zsoldos, azaz landsknecht megnevezése.) PRO. SP/1. 175 f. 3.

49 Christopher Mont jelentése alapján. PRO. SP/1. 175 f. 86.

50 Uo. SP/1. 176 f. 67. Pálffy G.: i. m. 67. p.

51 „Et timendum est Turcam hanc intestinorum bellorum occasionem non praeter missurum Hungari quod omnium gravissimum est. Ferdinandum non amant, et eorum magna pars sunt Turca qua Rege esse malunt...” Uo. SP/1. 176 f. 104. vö. L&P. vol. 18/1. Nr. 243. 140. p.

1543 — I. Ferdinánd király londoni váltója

1543 márciusában Anglia hadat üzent a Francia Királyságnak. A velencei angol követ, Edmund Harvell arról tájékoztatta urát, VIII. Henriket, hogy a városálamban — a franciákon kívül — mindenki üdvözölte az angol király döntését, és különösen a Signoria hangsúlyozta, hogy mennyire „utálatos” a franciák együttműködése az oszmánokkal.⁵² Április 8-án Nürnbergből francia nyelvű levelet küldött I. Ferdinánd király VIII. Henriknek.⁵³ A magyar király a velencei dózséhoz hasonló örömmel üdvözölte az angol király elhatározását a francia ügygel kapcsolatban, ami Ferdinánd szerint helyrebillentheti a kereszténység közös érdekét a kontinensen. Másrészt a magyar király a Londonban tartózkodó birodalmi követen, Chapuys-on keresztül ismét hitelt kért VIII. Henriktől, és reményét fejezte ki, hogy az angolok segítségével visszaverhetik a török szultán Magyarország ellen készülő támadását.⁵⁴ A kérdés egyre sürgetőbbé vált, mivel időközben sorra érkeztek a vészterhes jelentések a birodalmi gyűlésre Szülejmán szultán toborzásáról és a francia hadiflotta ellenséges tevékenységéről.⁵⁵ 1543. április 22-én jelentés érkezett Drinápolyból Velencébe az ott tartózkodó angol követhez, aki első kézből tájékoztatta VIII. Henrik királyt a szultán előkészületeiről.⁵⁶ A Drinápolyból küldött irat Harwell követ olvasata szerint azt jelentette, hogy az oszmánok az 1543-as hadjáratra minden addiginál nagyobb sereget gyűjtöttek. A főerő osztrák területek ellen készülődik, és a négy-öt szandzsákból gyűjtött 30 ezer lovas Szlavónia, Dalmácia, Friul, Karinthia ellen vonul — írta az angol követ. Velencében közzétették a hírt, hogy Izabella királyné és Fráter György az összes erdélyi katonával az oszmánokhoz csatlakozik, és a Magyar Királyságból megmaradt terület is követni fogja az erdélyiek példáját.⁵⁷ A híresztelés igaz volt. 1543. február 11-én a tiszántúli megyék részgyűlésén megjelentek elvetették a gyalui szerződést, és Fráter Györgyhez csatlakoztak.⁵⁸

52 PRO. SP/1. 176 f. 138.

53 BL. Cotton MSS. Nero B. IX. p. 81. (folio 84.)

54 Uo. vö. L&P. vol. 18/1. Nr. 386. 226. p.

55 Szülejmán szultán serege ekkor már elhagyta Drinápolyt, míg Marseille-ben Anguillar márki 32 hadihajója és több kisebb csapatszállító hajója várakozott a bevetésre. PRO. SP/1. 176 f. 104. és 177 f. 40.

56 Uo. SP/1. 177 f. 113.

57 Uo. vö. L&P. vol. 18/1. Nr. 449. 268. p.

58 *Oborni*, 2000. 145–146. p.

Christopher Mont május 10-én értesítette VIII. Henrik királyt Speyerből, hogy a nürnbergi diéta négy hónap tárgyalást követően feloszlott.⁵⁹ A birodalmi gyűlés döntésének értelmében 20 ezer gyalogost és 4 ezer lovast szavaztak meg a Magyar Királyság védelmére, és (három részletben) fél éves időtartamra fizetik a sereg járandóságát.⁶⁰ Három nappal később a londoni Titkos Tanács (*The Privy Council*) értesítette az angol királyi sereg főparancsnokát, hogy Mr. Belyngham antwerpeni, valamint Harwell követ velencei jelentése alapján tájékozódtak a magyar területeken várható háborúról. A Titkos Tanács alapos mérlegelést követően úgy döntött, hogy Sir Thomas Seymour-t és Sir Nicholas Wotton canterbury-i dékánt Flandriába küldi, hogy ott érdeklődjenek egy kisebb sereg ellátása és felszerelése kapcsán várható kiadásról.⁶¹ A velencei angol követ szerint egyre sürgetőbb a támogatás I. Ferdinándnak — aki időközben feleségét és gyermekeit Csehországba menekítette —, mert Bécs városa csak minimális előkészületeket tett a török elleni védekezésre.⁶² 1543. nyár elején I. Ferdinánd és családja valóban Prágába érkezett. A magyar- és cseh király június 6-án, a tűzvész után újjáépített Hradzsinból küldte VIII. Henrikhez címzett latin nyelvű segélykérő levelét.⁶³ Az iratot Ferdinánd királyi titkára (*secretarius*), a londoni követséggel megbízott dalmát származású Tranquillus Andronicus⁶⁴ kézbesítette

59 PRO. SP/1. 177 f. 164.

60 „*In primis decreta sunt vicena milia peditum et quaterna equitum ad defensionem et tuitionem Hungariae contra turcicas incursiones, cui quidem praesidario metui in menses sex alendo* [!] *Imperii Status stipendia numerare consenserunt.*” Uo. f. 164. A hat hónapos Reichstürkenhilfe-re ld. Pálffy G.: i. m. 160. p.

61 PRO. SP/1. 178 f. 11.

62 Uo. 178 f. 83.

63 Uo. 178 f. 144. A levél teljes szövegét ld. a közlemény végén, a mellékletben. Ezúton szeretném kifejezni hálás köszönetemet Bárány Attilának, aki az irat megszerzésében önzetlenül segítette a munkámat.

64 A trauai diplomata nevét Franjo Trankvil Andreis-nek is írják, de a hazai történettudomány ezidáig publikált rangos értekezéseiben a deákos Tranquillus használata ismertebb és elfogadottabb. *Stephanus Hegedűs*: *Analecta recentiora ad historiam renaissance in Hungaria litterarum spectantia*. Typis Victoris Hornyánszky. Bp., 1906. 427. p. *Lukinich Imre*: *Tranquillus Andronicus életéhez*. Levéltári Közlemények, 1. (1923) 1. sz. 179–186. p. *Maria Cytowska*: *Andronicus Tranquillus Dalmata: a Łaski család és Zápolya János udvarának familiárisa*. In: *Tanulmányok a lengyel-magyar irodalmi kapcsolatok köréből*. (A tanulmányt fordította: Zsembery Teréz.) Akadémiai Kiadó. Bp. 1969. 129–143. p. *Ritoókné Szalay Ágnes*: *Andronicus Tranquillus Dalmata und die vita aulica*. *Ziva Antika*, 25. (1975) 202–209. p. *Nikica Kolumbić*: *Krvava rijeka*. Franjo Trankvil Andreis. Globus. Zagreb, 1979. passim. Uő.: Franjo Trankvil Andreis. In: *Hrvatski*

az angol uralkodónak. I. Ferdinánd király a követutasításában megparancsolta Tranquillus Andronicus-nak, hogy minél gyorsabban igyekezzen Angliába érni, és Londonban feltétlenül beszéljen V. Károly császár követével.⁶⁵ Bár a magyar király szerint Eustace Chapuys a dalmát származású diplomata segítségére lehet Londonban, ennek ellenére Ferdinánd kérte Tranquillus-t, hogy lehetőleg ne a birodalmi követ jelenlétében tárgyaljon VIII. Henrikkel. Ferdinánd arra is utasította Tranquillus Andronicus-t, hogy beszédében először emelje ki az angol király érdemeit, nagyszerűségét és bőkezűségét, és csak ezután térjen rá a császár és VIII. Henrik megújult barátságára; ha vitára kerülne sor, akkor adjon nyomós okot a török veszély kereszténységet fenyegető inváziójának elhárítására.⁶⁶

Mialatt Tranquillus Andronicus Londonba tartott, Szülejmán szultán zavartalanul vonult Magyarország felé, és hadserege egy sor kisebb erődöt (a nagyobbak közül Csázmát és Valpót) elfoglalt. A velencei angol követ arról értesült, hogy „Magyarországon Székesfehérvárt és Pozsonyt Esztergommal, valamint Bécsset kellően megerősítették és ellátták” I. Ferdinánd király parancsnokai.⁶⁷ A csehek 3 ezer lovas és 2 ezer gyalogost, valamint némi pénzt ígértek királyuknak. Edmund Harwell követ a Velencébe érkező jelentésekből informálódva június 22-én kelt levelében jelezte, hogy a szultán meglepően gyors felvonulása váratlanul érte I. Ferdinándot, ugyanakkor Izabella királyné és Fráter György láthatóan jól felkészült Szülejmán seregének fogadására.⁶⁸ A magyar- és cseh király Nürnbergben remélt segítséget (végül összesen 500 katonát kapott a várostól), de a vallásháború miatt megosztott rendek részéről alacsony hajlandóságot tapasztalt. Viszont végre jó hírek érkeztek számára Angliából: a birodalmi követ Habsburg Máriának jelentette Londonból, hogy az angol királyi tanács egyik tagja bizalmas információt közölt vele, miszerint VIII. Henrik 40-50 ezer dukáttal kívánja segíteni I. Ferdinánd

biografski leksikon. Vol. I. Zagreb, 1983. 115–119. p. *Mirko Breyer*: Fran Trankvil Andreis-Andrijević humanist i diplomat iz Trogira (1490–1591). Zagreb, 1941. passim.

65 *Hammer-Purgstall, Joseph von*: Geschichte des osmanischen Reiches, Grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven. I–X. III. Band. Hartleben's Verlage. Pest, 1828. 247–260. p. vö. Spanish Calendar VI. II. Nr. 148.

66 PRO. SP/1. 178 f. 144. vö. L&P. vol. 18/1. Nr. 659. 383. p.

67 „*Albaregal in Hungarie and Pausonia with Strigonia and Vienna is fortified and munished sufficiently.*” PRO. SP/1. 179 f. 43.

68 PRO. SP/1. 179 f. 85. Az angol követ szerint Ferdinándnak mindössze 7 ezer landsknechtje és 4 ezer itáliai zsoldosa állomásozik Bécsben.

harcát a török ellen.⁶⁹ A kiszivárogtatott hír valóságát erősíthette az a tény, hogy VIII. Henrik király csapatai gyors győzelmet arattak a skótok felett, és az északi háború nem járt jelentős kiadással. Ezért a Ferdinándnak ígért váltó kifizetésére a feltételezések szerint elég pénze maradt az angol királyi udvarnak. Tranquillus Andronicus 1543. július közepén ért Londonba, ahol — tekintettel az ügy sürgősségére — azonnali kihallgatáson fogadta Ferdinánd király követét az angol királyi udvar. A július 16-án folytatott tárgyalások során VIII. Henrik király 40 ezer dukátot garantált a magyar király követének. Az angol királyi udvar a tekintélyes összegről szóló váltót Antwerpenben kívánta kézbesíteni, a helyi angol megbízottakon (kereskedőkön) keresztül.⁷⁰ Tranquillus Andronicus ezért nem tétlenkedett a szigetország központjában, és — a megszokott protokoll-t felborítva — azonnal visszahajózott a kontinensre. Ferdinánd király követe már július 19-én megérkezett Habsburg Mária németalföldi kormányzói udvarába, ahol segítséget kért II. Lajos özvegyétől, hogy VIII. Henrik király váltóját minél előbb kézbesítse a magyar királynak. Mária másnap kétségbeesett üzenetet írt Eustace Chapuys birodalmi követnek Londonba, mivel az udvarmestere, akit az antwerpeni angol kereskedőhöz küldött a váltóért, üres zsebbel tért vissza Brüsszelbe.⁷¹ Az angol király antwerpeni megbízottja ugyanis még nem kapta meg a váltót a királyi udvartól, tehát Tranquillus Andronicus még a futárt is megelőzte gyors utazásával. Mária jelezte, hogy a dalmát diplomata emiatt már nem kíván újfent Londonba utazni, hanem urához, Ferdinándhoz akar visszatérni. Ezért a váltó begyűjtését, illetve szükség szerinti sürgetését Habsburg Mária a Londonban tartózkodó birodalmi követre bízta. Másrészt Ferdinánd testvére magára vállalta az Antwerpenben beváltott összeg Augsburgba vagy Nürnbergbe szállításának feladatát, mivel az ügy nem tűrt halasztást. Chapuys követ Londonban azonnal utánajárt a váltó sorsának. V. Károly (és ezúttal Habsburg Mária) követét megnyugtatták, hogy a váltót még nem küldték el Antwerpenbe. Az összeget azonban nem adták oda Chapuys-nak, mivel VIII. Henrik király a váltót már kiállította egy angol kereskedő nevére. A baljós helyzetet tovább fokozta, amikor kiderült, hogy a mondott kereskedő egy hónappal később, augusztus 16-án tudja átadni a váltó fedezetét Antwerpenben, ráadásul akkor is csupán az ígért összeg felét. Az összeg másik felét szintúgy Antwerpenben, szeptember 18-án tudják kézbesíteni — sajnálko-

69 Bár a birodalmi követ rögtön hozzátette az általa előadottakhoz, hogy addig nem hihet e híresztelésnek, amíg a pénzt ki nem fizetik. Spanish Calendar VI. II. Nr. 146. 359. p.

70 PRO. SP/1. 180 f. 69.

71 Spanish Calendar VI. II. Nr. 204.

zott az angol kereskedő. Mivel Chapuys nem hitt a fülének, az abszurd történetet személyesen előadta az angol királyi tanács tagjainak is, akik ugyan bánkódtak az eseten, de felvilágosították a birodalmi követet, hogy ha segély helyett hitelt szeretne felvenni Ferdinánd király, azt természetesen azonnal rendelkezésére bocsáthatnák. Másrészt arról is tájékoztatták Chapuys-t, hogy VIII. Henrik király Anglia területén személyesen hirdetett búcsúcédula gyűjtést a török elleni harcra, amelyből négyszer több pénzt remélnek, mint a jelenlegi, 40 ezer dukátos hadisegélyből.⁷² Eustace Chapuys 1543. július 27-én minden szempontból kielégítő jelentést küldött Habsburg Mária részére londoni intézkedésének részleteiről.⁷³ A birodalmi követ — saját bevallása szerint — hosszas tárgyalást folytatott az angol kereskedőkkel. Eszerint az első 20 ezer dukátról szóló váltót a Gressan fivérek (Richard és John) fogják átadni Velsez bankárnak, akitől az összeget augusztus 16-a és augusztus 18-a között kérheti Habsburg Mária udvarmestere, olyan kikötéssel, hogy a Gressan fivérek cserébe nyugtát kérnek a németalföldi kormányzó aláírásával. Az összeg másik felét a calais-i illetőségű Stapler kereskedőcsalád egyik tagja viszi Forcez bankárnak Antwerpenbe. Chapuys szerint mindenki sajnálatát fejezte ki a késedelem miatt, és különösen azért bánkódtak, amiért királyi adományt nem kézbesíthettek hamarabb.

I. Ferdinánd magyar- és cseh király 1543. augusztus 9-én, ismét Prága városából írt VIII. Henriknek. A magyar király megkapta az angol király leveleit, és titkára, Tranquillus Andronicus tájékoztatta őt, hogy Henrik mennyire együttérez ügyével. Ferdinánd köszönetét fejezte ki VIII. Henriknek, amiért a nagy veszélyben hajlandóságát mutatta, és a „szükség idejében” („*necessario tempore*”) anyagilag és erkölcsileg is támogatta a török ellen folytatott harcát.⁷⁴ Az európai kontinensen tartózkodó angol követek kiemelt figyelemmel kísérték nyomon Szülejmán szultán 1543. évi hadjáratának magyarországi eseményeit, és — nagyjából egy havi késéssel — részletes jelentéseket küldtek Londonba. Sir Wotton szeptember 1-jén tájékoztatta VIII. Henriket arról, hogy a törökök augusztus 10-én nagy veszteségek árán elfoglalták az esztergomi érsek székhelyét. Az angol követ információja szerint a megfigyelők 125 ezer főre becsülik a szultán seregének létszámát, de ténylegesen csupán 60 ezer katona harcol, a többiek feladata az utánpótlás, hadkiegészítés, tereprendezés és ellátás biztosítása.⁷⁵ A Velencében

72 Uo. VI. II. Nr. 109.

73 Uo. VI. II. Nr. 189.

74 PRO. SP/1. 181. f. 20. A levél teljes szövegét ld. a mellékletben.

75 PRO. SP/1. 181. f. 75.

tartózkodó Harwell követ szeptember 9-én írt levele alapján a törökök az itáliai zsoldosok magyarországi jelenlétének tudhatták be az esztergomi ostromnál elszenvedett nagy veszteségeiket.⁷⁶ Az angol követ Ferdinánd király nehezen összegyűjtött seregét 40 ezer főre taksálta, és szerinte a magyar király minden reménye VIII. Henrikben és V. Károlyban van. Habár az angol megfigyelők szerint a fáradt török sereget Ferdinánd király pihent zsoldosai akár pár nap alatt kiűzhetnék a Dunántúlról, a keresztény sereg ennek ellenére várakozott, nem avatkozott közbe. Végül szeptember 21-én megérkezett a brüsszeli angol követhoz a pápai és a székesfehérvári várak elestének szomorú híre.⁷⁷ A hírek szerint a szultán következő célpontja állítólag Bécs lehet, ezért a lakosság nagy részét már evakuálták. I. Ferdinánd király utasításai ellenére a Győr környékén gyülekező zsoldosok a tétlen várakozás és fizetésük letelte után fegyelmetlenül csoportokban elhagyták a királyi tábor.⁷⁸ A keresztény és az oszmán sereg összecsapása ezúttal is elmaradt.

Az 1543. évi hadjárat mérlegét a Velencében tartózkodó Edmund Harwell készítette el október 7-én.⁷⁹ Az angol követ 8 és 10 ezer közé tette a székesfehérvári ostromnál meghalt keresztények számát, és a törökök is jelentős veszteséggel utaztak vissza Sztambulba. Harwell egy másik, november 12-én kelt irata arról értesítette VIII. Henriket, hogy a Velencébe érkezett csasz kinyilatkoztatta a szultán fényes magyarországi győzelmét, és az angol követ értesülése szerint a szultán mindössze 10 ezer lovaszt hagyott a Magyar Királyság területén, valamint 7 ezer katonával egésszítette ki a magyarországi várainak védelmét.⁸⁰

Az angol követek egyike sem írt jelentést arról, hogy VIII. Henrik király hadisegélyét hogyan használta fel I. Ferdinánd király. Jól látható, hogy a korábbi évek terveit elvetette az angol királyi udvar, és a szigetországi királyi tanács mégis amellet döntött, hogy a magyar királyra bízta a váltó felhasználásának módját. Sir Seymour-nak a zsoldosok ellátásáról készített pontos feljegyzését⁸¹ közvetlenül nem hasznosította VIII. Henrik udvara. Az angol király sógorának magyarországi megfigyelései, tapasztalatai, illetve az általa készített jegyzék közvetetten segíthette a londoni udvart az I. Ferdinánd királynak javasolt hadisegély össze-

76 Esztergomot a „török elleni védőbástyának” nevezte Harwell („pugnacle against Turks”). PRO. SP/1. 181. f. 107.

77 Sir Wotton másnap jelentette a vereséget VIII. Henriknek. PRO. SP/1. 181. f. 163.

78 Uo. SP/1. 182. f. 3. és f. 4.

79 Uo. 182. f. 4.

80 Uo. 182. f. 80.

81 Ld. 44. jegyzet. PRO. SP/1. 174 f. 199.

gének megállapításában. A Magyar Királyság történetét érintő angol jelentések, beszámolók, iratok alapján nem lehet tudni az angol hadisegély felhasználásáról, de az összeg átadására sor került, mert a magyar király szívélyes levelében megköszönte azt VIII. Henriknek. A Ferdinándnak küldött londoni váltó létezését Kenyeres István történész meggyőzően bizonyította a *Hofzählamtsbuch*-ba bejegyzett adat alapján.⁸² A VIII. Henrik beleegyezésével küldött hadisegély — a bécsi udvar 1543. évi kimutatása szerint — az aktuális évben Magyarországra fordított katonai kiadások körülbelül negyedrészt fedezte.⁸³ A budai vár és a Magyar Királyság visszavívását elhalasztották. Az 1542. évi keresztény expedíció kudarca és Szülejmán szultán elsöprő erejű 1543. évi hadjárata együttesen vezetett a Magyar Királyság három részre szakadásához, a keleti országrész leválásához.⁸⁴ A speyeri birodalmi gyűlésre siető, angol érdekeket szolgáló követ szerint 1544-ben már bizonyosan elhalasztják az expedíciós keresztény sereg felállítását.⁸⁵ Christopher Mont Speyerben arról tájékozódott, hogy a Habsburg fivérek legkorábban egy év elteltével, 1545-ben szervezhetnek hadjáratot Magyarország területére. A szomorú hír ellenére a fentiekben megismert angol követek továbbra is kiemelt figyelmet szenteltek a magyarországi eseményeknek, és folyamatosan tájékoztatták VIII. Henriket a török csapatok hadmozdulatairól.

82 *István Kenyeres*: Die Kriegsausgaben der Habsburgermonarchie von der Mitte des 16. Jahrhunderts bis zum ersten Drittel des 17. Jahrhunderts. In: *Kriegführung und Staatsfinanzen. Die Habsburgermonarchie und das Heilige Römische Reich vom Dreißigjährigen Krieg bis zum Ende des habsburgischen Kaisertums 1740.* (Geschichte in der Epoche Karls V., Band 11.) Hrsg.: Peter Rauscher. Münster, Aschendorff, 2010. 44. p. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Kenyeres Istvánnak, aki értékes javaslatával segítette a munkámat, és felhívta a figyelmemet a bécsi udvari pénztárban szereplő bejegyzésre.

83 Uo. 47., 50–51. p. vö. *Kenyeres István*: A Habsburg Monarchia katonai kiadásai az udvari pénztár és a hadi fizetőmesterek számadásai alapján, 1543–1623: adalékok a török elleni küzdelem finanszírozásának történetéhez. *Levéltári Közlemények*, 78. (2007) 2. sz. 85–138. p.

84 *Pálffy G.*: i. m. 69. p.

85 A jelentés 1544. március 13-án kelt Speyerből. PRO. SP/1. 183 f. 164.

Függelék**1.****Prága, 1543. június 6.****I. Ferdinánd király levele VIII. Henrik királyhoz**

National Archives. Public Record Office. State Papers 1. 178. folio 144.
(167. p.)

I. Ferdinánd király a török elleni védekezés céljából segítséget kér nagybátyjától, VIII. Henriktől, mint a keresztény hit védelmezőjétől. A magyar-, cseh- és római király tájékoztatja az angol uralkodót, hogy a szigetországba küldött titkárától, Tranquillus Andronicustól bővebb információkat kaphat az ügy részleteit illetően.

Serenissimo Principi d[omi]no Henrico Angliae, Franciae, et Catholicae Fidei Defensori, ac d[omi]no Hyberniae, et Fratri et Affini nostro charissimo.

Ferdinandus divina favente clementia Romanorum Rex semper Augustus ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae etc. Rex, Infans Hispaniarum, Archidux Austriae, Dux Burgundiae etc. Marchio Moraviae etc. Comes Tirolis etc. Serenissimo Principi Domino Henrico Regi Angliae et Franciae etc. Fidei Catholicae defensori ac d[omi]no Hyberniae, Fratri et Affini n[ost]ro chr[issi]mo. Salutem ac mutui fraterni amoris continuum incrementum. Serenissime Princeps Frater et Affinis noster char[issi]me. Mittimus impraesentiarum ad ser[enita]tem vestram hunc secretarium familiarem et internuntium nostrum Tranquillum Andronicum cum mandatis iis de rebus, quas ab ipso cognoscet. Quare Ser[enita]tem vestram etiam atque etiam vehementer hortamur, ut eius verbis non solum fidem habere velit, verum etiam in iis quae nomine n[ost]ro a Ser[enita]te vestra pro communi s[acris] C[hristianis] et defensione contra Turcas peti[v]erit. Summam spem et expectationem nostram implere haud gravetur, id quod erga ser[enita]tem vestram singulari amore et benevolentia n[ost]ra compensare studebimus. Quae felicissime valeat. Datum in arce nostra Regia Pragae die VI mensis Junii, anno d[omi]ni MDXLIII. Regnorum n[ost]rorum Romani XIII, aliorum vero XVII.

Bonus frater et affinis
Ferdinand

2.

Prága, 1543. augusztus 9.

I. Ferdinánd király levele VIII. Henrikhez

National Archives. Public Record Office. State Papers 1. 181. folio 20. (24. p.)

I. Ferdinánd király az elmúlt napokban titkárától értesült VIII. Henrik leveleinek tartalmáról. A magyar király hálásan köszöni nagybátyjának, VIII. Henriknek, hogy a szükség idejében, a keresztény ügy érdekében támogatta védekező harcát.

Serenissimo Principi d[omi]no Henrico eius nominis octavo Regi Angliae, Franciae, Hyberniaeque, Defensori fidei etc. Fratri et Affini n[ost]ro char[issi]me.⁸⁶

Ferdinandus Divina favente clementia Romanorum Rex semper Augustus ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae etc. Rex, Infans Hispaniarum, Archidux Austriae, Dux Burgundiae etc. Marchio Moraviae etc. Comes Tirolis etc. Serenissimo Principi Domino Henrico eius nominis octavo Regi Angliae, Franciae, Hyberniaeque, Defensori fidei et Fratri et Affinis n[ost]ro char[issi]mo. Salutem et fraterni mutui amoris perpetuus incrementum, Serenissime Princeps Frater et Affinis noster char[issi]me. Cum ex litteris seren[ita]tis v[est]rae tum ex sermone secretarii n[ost]ri proximis diebus a ser[enita]te v[est]ra ad nos reversi, non sine magna animi nostri noluptate cognovimus et quam amico et fraterno animo nos complecteretur Ser[enita]s v[est]ra, et quanto ardore accensa esset. Nos Regnamque nost[ra] in summo iam nunc discrimine posita, omni ope auxiliorumque suo adiuvandi, dupplici igitur nomine, tum quod nos tantopere amat, tum quod subsidium nobis misit hoc tempore tam necessario haud mediocre. Ser[enita]ti v[est]rae summas quas possumus agimus et habemus gratias. Rogantes subinde Ser[enita]tem v[est]ram, ut de nobis vicissim eam benivolentiam, eum amorem, ea denique studia et officia sibi polliceri velit, quae frater a fratre, affinis ab affine sibi coniunctissimo omni tempore merito expectare potest et debet. Inquo dabitur sane a nobis opera eamque sedula, ut ne unquam fallamus opinionem Seren[ita]tis v[est]rae quae cum nobis, aut potius Reipublicae Christianae tam necessario tempore opem tam egregiam ferre haud gravata sit, de

86 A címzés mellett ismeretlen személy korabeli kézírása olvasható: „To the K[in]g H[enry] from K[in]g Ferdinand.”

eo certe dici non potest quamtopere⁸⁷ singularem pietatem illam erga Rem per Christianam illamque in nos plusquam fraternam benivolentiam magnificiamus et exosculemur, tum etiam quam incredibili studio inflammati⁸⁸ simus id officii tam oportune nobis praestiti per omnem occasionem rependere, quod reliquum est. Ser[enita]tem v[est]ram quam diutissime et felicissime valere et regnare ex animo optamus. Datum in arce n[ost]ra Regia Pragae die nona mensis Augusti, Anno d[omi]ni MDXLIII. Regnorum nostrorum Romani decimo tertio, aliorum vero decimo septimo.

Bonus frater et affinis
Ferdinand

87 Quantopere.

88 A szó után többször áthúzva: simati.